

УДК 303.05:316.4:364.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.12>

В. В. СИЧОВА

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

С. М. ВАКУЛЕНКО

кандидат соціологічних наук доцент,
доцент кафедри соціології управління та соціальної роботи
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РЕІНТЕГРАЦІЇ ВETERANІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ЇХНІХ СІМЕЙ

У статті вперше в українській науковій літературі систематизовані концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів та їхніх сімей, репрезентовані в дослідженнях 2014 – на початку 2024 рр. Для дослідження концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни, військовослужбовців, комбатантів та членів їхніх сімей були використані методи аналізу й синтезу; методи компаративного та системного аналізу, що дозволило обґрунтувати схожості та розбіжності у застосуванні концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів за кордоном та українськими науковцями; метод моделювання, що сприяв побудові логічних конструкцій і наукових абстракцій.

На підставі аналізу публікацій вітчизняних і зарубіжних учених, авторки запропонували та охарактеризували шість етапів розвитку наукової думки щодо застосування концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів російсько-української війни. Було з'ясовано, що з 2014 до 2020 рр. дослідники застосовували психологічний, соціально-психологічний, соціологічний, інституціональний, мультидисциплінарний, системний, інтегративний, конфліктологічний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. З 2021 р. в українських дослідженнях простежується синхронізація з європейськими трендами: застосування психолого-аксіологічного, комплексного та гендерного підходів до реінтеграції ветеранів війни. З початку широкомасштабної російської агресії проти України, з 2022 р. спостерігається не лише домінування досліджень із соціально-психологічним підходом до реабілітації, адаптації, реінтеграції військовослужбовців/ ветеранів російсько-української війни, а й посилення інтересу до порівняльного аналізу відповідного досвіду України та США. Період 2023-початок 2024 рр. характеризується зміною наукової парадигми: відбувається перехід від «дефіцитного підходу» до концептуального підходу соціальної підтримки ветеранів війни та їхніх сімей у воєнний та повоєнний час та підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта.

Ключові слова: *концептуальні підходи, наукові дослідження, реінтеграція, реабілітація, адаптація, ветерани війни, військовослужбовці, учасники бойових дій, сім'ї, російсько-українська війна.*

Постановка проблеми. Будь-яка війна як катастрофічна подія соціетального рівня безпосередньо впливає як на всі сфери суспільного життя й соціальні інститути, так і на життєдіяльність, поведінку кожної окремої особистості. Широкомасштабна агресія РФ проти України призвела до високої смертності, ушкодження здоров'я та інвалідності учасників бойових дій (комбатантів), цивільного населення. За прогнозами Міністерки у справах ветеранів Ю. Лапутіної (у травні 2022 р.), після війни кількість ветеранів може збільшитися до 5 млн осіб [1]. Міжнародний досвід адаптації ветеранів бойових дій доводить, що після 5 років у тих, хто став інвалідом, отримав контузію, поранення, після 10 років у інших категорій ветеранів, виникає незадоволення своїми досягненнями в мирному житті аж до суїцидальних настроїв. За даними МОЗ України, лише упродовж 2016 року в його закладах під наглядом перебували 33% демобілізованих військовослужбовців (що в 1,5 рази перевищує статистику Міністерства оборони США) [2; 3].

Поступово формуються концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. Водночас в українському суспільстві існує низка проблем, що заважають повноцінній реінтеграції ветеранів війни. Це ускладнює їхнє залучення до життєдіяльності територіальної громади та суспільства. Відсутність налагодженої системи координації (міжвідомчої співпраці) органів державного управління та місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства, соціальними службами, бізнес-структурами, закладами освіти, у т.ч. через брак усталених концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів і їхніх сімей гальмують сам процес реінтеграції зазначених категорій до цивільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні дослідники дуже часто застосовують гендерний підхід до соціальної технології реінтеграції ветеранів війни до цивільного життя (Т. Стріт, А. Левін, К. Вудолл, Р. Круз-Кано, М. Тома та В. Стендер); до соціальних комунікацій між комбатантами (Дж. Вільямс, С. Єйтс, Дж. Коннор).

Концептуальні підходи до реабілітації, адаптації та реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей в Україні досліджувалися до повномасштабного вторгнення. У зв'язку з початком російської агресії проти України в 2014 році вчені з різних галузей науки: психології (Г. Васильєва, О. Гульбс, В. Горбунова, Н. Дідик, А. Карачевський, В. Климчук, О. Кобець, О. Коқун, Н. Колеснік, Н. Лозінська, М. Лукашенко, Г. Нетлюх, Л. Міщик, І. Пішко, Р. Попелюшко, О. Орловська, О. Романчук, О. Смирнова, Д. Шиман, Л. Шинкарьова, А. Шумейко ін.); соціології (Л. Берездецька,

О. Мраморнова, О. Харченко; І. Шапошникова ін.), соціальної педагогіки (Ю. Бриндіков, О. Буковська, А. Дуля, О. Тополь ін.), соціальної роботи (Л. Вікторова, Д. Бибик, Н. Горішна, О. Карагодіна, А. Качмарук, І. Криницька, О. Логвінова, О. Рассказова, Т. Семігіна, Г. Слосанська, О. Столярик, О. Файдюк ін.), економіки (Є. Абрамов), – звернулися до проблематики реінтеграції учасників бойових дій та членів їхніх родин до цивільного життя. Разом із тим, у 2014–2024 роках відсутні ґрунтовні роботи, в яких була б представлена систематизація концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей, що актуалізує тему дослідження.

Мета статті – систематизувати концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей, що сформувалися у 2014–2024 роках.

Для дослідження концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей були використані методи аналізу та синтезу. Методи компаративного та системного аналізу дозволили обґрунтувати схожості та розбіжності у застосуванні концептуальних підходів за кордоном та українськими науковцями; метод моделювання сприяв побудові логічних конструкцій і наукових абстракцій.

Виклад основного матеріалу. Реінтеграцію ветеранів війни до цивільного життя можна розглядати як довгостроковий, безперервний процес політичного та соціально-економічного характеру, в рамках якого колишні учасники бойових дій (комбатанти) отримують цивільний статус, знаходять роботу і джерела доходу. Водночас соціальну реінтеграцію ветеранів можна вважати технологією, тобто способом реалізації конкретного складного процесу (повернення до цивільного життя) шляхом розділення його на систему послідовних, взаємопов'язаних процедур та операцій (зокрема, реабілітації, адаптації) з метою здійснення впливу на соціальні відносини в сім'ї, територіальній громаді, суспільстві. Соціальна реінтеграція ветеранів війни характеризується відновленням життєво необхідних у суспільстві взаємодій з метою благополуччя, гідності та соціальної цілісності особи, що, безумовно, передбачає підтримку з боку рідних та залучення ветеранів до життєдіяльності територіальної громади, суспільства.

Звертає увагу, що пальму першості в розробленні концептуальних підходів до реінтеграції ветеранів війни взяли психологи. В умовах війни в основному серед учасників бойових дій актуалізувалася така психологічна патологія, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). З 2015 року з'явилася низка наукових праць, що висвітлювали особливості надання психологічних послуг учасникам бойових дій та членам їхніх сімей. Психологічний підхід ґрунтується на пізнанні закономірностей психологічного розвитку людини в суспільстві; зосереджується на психологічних, емоційних, а не на соціальних (структурних) чинниках виникнення у клієнта складних життєвих ситуацій. Зазначений підхід спрямований на мобілізацію внутрішніх

ресурсів клієнта задля зміни уявлення про безвихідь його становища, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, психологічних комплексів, невпевненості в своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції. Дослідники роблять акценти не лише на психологічній допомозі учасникам бойових дій, але й їхньому родинному і військовому оточеннях. Так, О. Буковська акцентувала увагу на адаптації (психологічній, правовій та соціальній) ветеранів Антитерористичної операції (АТО) до мирного життя, а також інформуванні їхніх родин про правильне реагування на прояви посттравматичного стресового розладу (ПТСР) учасників бойових дій [4]. Висвітлення емоційних і поведінкових порушень унаслідок ПТСР сприяє усвідомленню особливостей психологічного супроводу та реабілітації учасників бойових дій [5]. О. Тополь обґрунтовує необхідність залучення військовослужбовців до реадaptaційних заходів та повноцінної комплексної реабілітації згідно з індивідуальними програмами з метою реінтеграції до мирного життя. А також акцентує увагу на тривалому соціальному супроводі військовослужбовців із ПТСР, що має містити як індивідуальні консультативні форми роботи, так і групові корекційні [6]. На особливий інтерес заслуговує висновок про використання (через інтегрування) власного негативного досвіду для особистісного зростання, саморозвитку, самореалізації [6, с. 232]. А. Шумейко визначає типи психологічних реадaptaції та реабілітації учасників бойових дій [7, с. 224–226]. М. Лукашенко наводить досвід відновлення психологічного стану та сили духу в армії США, де на рівні дивізій та бригад створено відділи охорони психічного здоров'я, у складі яких є психіатр, офіцери з охорони психічного здоров'я (ліцензовані психологи чи соціальні працівники із спеціалізованою освітою) [8, с. 54].

Цілком логічно, що досить скоро психологічний підхід доповнюється соціально-психологічним. Останній полягає у визначенні соціально-психологічних орієнтирів дослідження комунікативного потенціалу особистості, поясненні механізмів соціалізації, виявленні регуляторів поведінки, а також у дослідженні конкретних груп, у яких особистість засвоює соціальні впливи й реалізує свою соціальну сутність. У 2016–2017 рр. виходять перші посібники з соціально-психологічної підтримки адаптації ветеранів АТО [9; 10].

Відсутність уніфікованих системних підходів до оцінки потреб учасників бойових дій та членів їхніх родин обумовила розроблення О. Колесніченком методики «Оцінки травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців-учасників бойових дій. Новизною підходу стало сприйняття бойової психологічної травматизації через соціальну ситуацію, в якій відбувається розвиток особистості військовослужбовця [11]. Аналіз психологічної реабілітації учасників бойових дій в Україні та за кордоном дав підстави О. Гульбс, О. Кобець рекомендувати використання ізраїльського досвіду попередження

ПТСР на прикладі передвоєнних тренувань і навчань, а також своєчасних заходів під час збройних дій [12].

Окрім зазначених напрямів, досліджувалися особливості сімейної адаптації учасників бойових дій на етапі їхнього повернення та пристосування до умов мирного життя. Визначено чинники впливу на сімейну адаптацію учасників бойових дій: специфіка виконуваної військової діяльності; отриманий травматичний досвід і його тривалість, що розхитувало та дестабілізувало перебіг усіх психічних процесів особистості; стрес і невизначеність, пов'язані з необхідністю пристосовуватися до змінених умов [13]. Важливими в контексті зазначеної проблеми видаються дослідження С. Джервіс щодо повсякденного досвіду членів сімей професійних військовослужбовців, зокрема їхніх дружин [14].

Соціально-психологічний підхід до реінтеграції ветеранів війни та їхніх сімей використовується у регіональних дослідженнях. У зв'язку з цим важливими видаються результати практичного застосування психологічного підходу до реабілітації учасників бойових дій, які мають посттравматичний стресовий розлад, у Миколаївському регіоні [15]. Дані, отримані під час дослідження, проведеного з використанням якісних методів, серед учасників АТО (ООС), свідчать, що під час повернення до цивільного життя вони потребували насамперед соціальної та психологічної допомоги. При цьому основні сподівання ними покладалися на використання потенціалу власних сімей і громадянського суспільства. В той же час, згідно із висловлюваннями респондентів, їхнє ставлення до соціальних служб було критичним. Стратегії соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій на Сумщині [16], програми психокорекції ветеранів АТО / ООС на Вінничині показали позитивні результати в частині подолання дезадаптованості, розвитку форм поведінки, пов'язаних із співпрацею, відповідальністю, самостійністю [17].

З 2016 року виходили статті із застосуванням соціологічного підходу, на основі якого суспільство (включаючи макро- та мікро- рівні) аналізується як цілісність соціальних структур і систем, фундаментальних соціальних закономірностей і процесів; а також як цілісність соціального життя через соціальну взаємодію індивідів, безпосередніх міжособистісних взаємодій повсякденного рівня, відносин в групі. Так, О. Харченко, О. Мраморнова висвітлювали проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України [18], Л. Берездецька – досвід демобілізованих учасників АТО в частині користування державними програмами, пільгами [19], Н. Дідик – ступінь (не)задоволеності соціально-психологічними послугами членів родин військовослужбовців [20].

У 2016–2018 рр. також застосовується інституціональний підхід до реінтеграції, що передбачає дослідження формальних (правових, процесуальних норм, функцій) і неформальних (усталених звичаїв, поведінкових стереотипів) «правил гри», а також формальних соціальних структур (соціальних служб, установ, органів влади, громадських

організацій). Є. Абрамов, аналізуючи систему адаптації колишніх учасників бойових дій до цивільного життя, зазначив недосконалість відповідної нормативно-правової бази (зокрема, відсутність Державної цільової програми соціальної адаптації); неефективну координацію діяльності органів влади (на прикладі обмеженості у повноваженнях, кадровому забезпеченні Державної служби України у справах ветеранів та учасників бойових дій (2014–2019 рр.) [21]. Водночас він визначав позитивні зміни до Закону України «Про зайнятість населення» (у редакції 2016) щодо забезпечення конкурентоспроможності ветеранів війни на ринку праці.

Ю. Бриндіков присвятив докторську дисертацію реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб, експериментально перевірив систему організації та здійснення відповідної комплексної реабілітації, що складається з методологічного, змістовного, процесуального, результативного блоків [22]. У дисертаційній роботі також було обґрунтовано доцільність використання мультидисциплінарного підходу для реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Зокрема, Ю. Бриндіков зазначає, що командна співпраця фахівців різних профілів (соціальних працівників, психологів, медичних працівників, реабілітологів тощо), а також волонтерів сприяє ефективній організації процесу надання соціальних послуг для зазначеної категорії осіб з метою максимально можливого задоволення всіх їхніх потреб. У той же час командна організація роботи фахівців надає можливість запобігти виникненню синдрому емоційного вигорання в її учасників, завдяки чіткому розподілу функціональних обов'язків і компліментарності командних дій [22].

У 2018–2020 рр. виходять наукові праці з обґрунтуванням необхідності застосування системного підходу до реінтеграції ветеранів до цивільного життя, що сприяє виявленню структурних компонентів суспільства як системи з метою покращення якості надання соціальних послуг учасникам бойових дій та членам їхніх родин. Система позначає сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих елементів, що утворюють певну цілісність. Методологія системного підходу сприяє усвідомленню взаємозалежності цілей, завдань соціальної політики, методів, соціальних технологій та процесів надання соціальних послуг, соціальної допомоги в конкретному суспільстві. Водночас ігнорування, неузгодженість у функціонуванні елементів системи, знижує ефективність реінтеграції ветеранів війни. Практики й науковці І. Назаренко, В. Якимець, В. Печиборщ, Г. Слабкий, В. Іванов, А. Поліщук висвітлили проблеми в існуючій системі медико-психологічної реабілітації військовослужбовців, а також наголосили на необхідності системного підходу до надання психологічної допомоги та реабілітації учасників АТО, що за обсягом матеріально-технічного та кадрового забезпечення має розглядатись як складова національної безпеки держави [23]. Т. Семигіна, А. Качмарук, О. Карагодіна висвітлили проблеми в наданні якісних соціальних послуг

для ветеранів і їхніх сімей, а також суперечливе ставлення до комбатантів в українському суспільстві, що обумовлені неузгодженістю елементів системи, а саме – наявністю в суспільстві тривалих традицій патерналізму, поширених у сфері соціального захисту, відсутністю належної підготовки соціальних працівників [24].

Як окремий випадок застосування системного підходу можна вважати запропоновану Г. Слосанською [25] теорію сімейних, згідно з якою зміни в поведінці будь-якого члена сім'ї впливають на всю сім'ю, оскільки між елементами сімейної системи існують динамічні відносини. Сім'ї комбатантів переживають дисбаланс сімейної системи, спричинений змінами в складі сімейної групи, в сімейних комунікаціях та значним емоційним навантаженням. Для корекції такого дисбалансу необхідна адаптація до нової реальності сім'ї саме як системи. У цій же роботі дослідниця обґрунтовує необхідність застосування конфліктологічного підходу до реінтеграції ветеранів війни: на мікрорівні (рівень сім'ї) – для врегулювання й вирішення протиріч і розбіжностей, що виникають між членами сім'ї; на мезорівні (рівень громади) – для залучення ветеранів до участі в житті територіальної громади, збалансування інтересів і потреб ветеранів з інтересами й потребами інших мешканців громади; на макрорівні (рівень суспільства) – для запобігання виникненню протиріч між ветеранською спільнотою та іншими соціальними групами.

В 2019 р. з'являються наукові статті з використанням інтегративного підходу до реінтеграції ветеранів війни, що спрямований на дослідження та посилення взаємозв'язків між окремими підсистемами та елементами системи. Результатом інтегративного підходу до реінтеграції ветеранів війни, зокрема з інвалідністю може бути створення інтегративного продукту, цілісної системи послуг різних галузей, коли досягається новий рівень системної цілісності об'єктів, що виявляють системні властивості цілого. Наслідком участі в бойових діях є не лише прояви ПТСР, але й набуття інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання. Л. Вікторова пропонує розвивати інклюзивний туризм в Україні як інноваційну технологію соціальної реінтеграції осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій [26].

У 2019 році уряд України надав можливість жінкам здобувати військову освіту всіх рівнів, зокрема, дозволив вступати до військових ліцеїв дівчатам. Відбулося зростання кількості жінок у Збройних силах України до 30 тис. осіб у 2021 р. Саме тоді вийшла наукова стаття О. Файдюк, Т. Лях про порівняльний аналіз соціальних послуг, які надаються жінкам-учасницям бойових дій та ветеранкам в Україні та за кордоном. Це ледь не перша стаття з актуалізацією гендерного підходу до реінтеграції ветеранів війни. Гендерний підхід до реінтеграції ветеранів війни передбачає принцип оцінки надання соціальних послуг з точки зору їхнього впливу на жінок і чоловіків. Гендерний підхід має висвітлювати гендерні відмінності у потребах комбатантів

і комбатанток, ветеранів і ветеранок. Також гендерний підхід може бути застосовано до збору кількісних і якісних даних про ветеранів/ветеранок російсько-української війни та членів їхніх сімей для виявлення та оцінювання їхніх потреб у соціальних послугах, організації діяльності надавачів соціальних послуг для цієї категорії громадян на рівні громади. О. Файдюк і Т. Лях на основі аналізу міжнародного та вітчизняного досвіду реінтеграції військовослужбовців встановили, що не налагоджено механізму надання послуг такій категорії, як жінки-комбатанти [27].

У 2021 році було обґрунтовано необхідність застосування психолого-аксіологічного підходу до дослідження особистості комбатанта. Р. Попелюшко запропонував поєднувати системний опис психофізіологічних та ціннісних особливостей та умов розвитку особистості військовослужбовця, учасника бойових дій, як неповторної та унікальної цілісності їхнього буття [28]. Це поєднання дає підстави стверджувати, що реалізація реабілітаційних заходів з комбатантами буде ефективнішою при врахуванні психолого-аксіологічних засад як еkleктичного погляду на психологічну та ціннісну (ставлення до професійних обов'язків та ін.) сфери особистості комбатанта в реабілітаційному процесі [28, с. 4–5]. Аксіологічний підхід при наданні психологічної допомоги комбатантам, на переконання Р. Попелюшко, «покликаний актуалізувати, вдосконалити чи сформувати такі ціннісні орієнтації, як: національну гідність; чесність та порядність; повагу до прав і свобод людини та громадянина; усвідомлення суспільного обов'язку; емоційну саморегуляцію; принципиовість; твердість; дотримання суспільно значущих норм поведінки» [28, с. 19].

О. Логвінова та О. Рассказова запропонували комплексний і системний підходи до реінтеграції ветеранів війни, комбатантів: одночасне застосування соціально-психологічного, соціально-педагогічного та соціально-інформаційного підходів, а також таких методів і форм соціальної роботи із зазначеними категоріями, як індивідуальна терапія, групова терапія, сімейна терапія, консультування, супровід [29].

З початком широкомасштабної війни Росії проти України (з 2022 року) зростає невідомий інтерес до досвіду соціально-психологічної допомоги дружинам учасників бойових дій у США (Л. Шинкарьова) [30]; до аналізу особливостей та можливих труднощів адаптації військовослужбовців /ветеранів, учасників бойових дій на етапі повернення до цивільного життя та реадптації (Г. Пріб, Л. Бегеза, Я. Раевська) [31].

Надзвичайно важливим є врахування закордонного досвіду організації практичної соціальної роботи із ветеранами бойових дій та їхніми сім'ями. Насамперед мова йде про Ізраїль та Сполучені Штати Америки, країни, що мають власний досвід участі у воєнних діях як на власній території, так і на території інших держав. У науковому та суспільно-політичному дискурсі цих країн постійно присутні проблеми реінтеграції комбатантів до цивільного життя, відновлення

їхніх соціальних зв'язків та надання необхідних соціальних послуг для підтримання соціального добробуту ветеранів і членів їхніх сімей. Зарубіжними вченими (Т. Стріт, А. Левін, К. Вудолл, Р. Круз-Кано, М. Тома та В. Стендер) багато уваги приділялося питанням гендерних відмінностей серед військовослужбовців [32]. Зокрема, досліджувався вплив різних чинників, у тому числі задоволеності сімейним життям, на ставлення до військової служби військовослужбовців обох статей. Дж. Вільямс, С. Єйтс, Дж. Коннор обґрунтовували необхідність використання гендерного підходу для розуміння поточного стану повсякденної взаємодії і соціальних відносин між комбатантами – представниками різних статей [33].

Через призму інституціонального підходу Г. Слезанська, Н. Горішна, Д. Бибик, І. Криницька порівнюють наявний вітчизняний і закордонний досвід з організації соціальної підтримки ветеранів/ветеранок та їхніх сімей як на державному рівні, так і на рівні територіальних громад [34].

Т. Семигіна, О. Столярик пропонують використовувати в процесі реінтеграції підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта [35]. Загалом в Україні станом на зараз в практиці соціальної роботи з будь-якою групою клієнтів домінує так званий «дефіцитний підхід», згідно з яким клієнт розглядається як носій певних патологій, проблем і дисфункцій. На ньому ґрунтується патерналістська модель соціальної роботи, що робить акцент на виплатах і пільгах і за якої клієнт виступає в пасивній ролі споживача соціальних послуг. Натомість більш перспективним і ефективним видається підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, за якого клієнт вважається суб'єктом, спроможним розв'язувати власні проблеми самостійно за наявності достатньої підтримки й власної відповідальності. Це модель «участі», в межах якої клієнт співпрацює із фахівцем через спільне формування цілей і завдань, визначення ресурсів і шляхів досягнення поставлених цілей. Результатом є успішна соціальна реінтеграція клієнта, підвищення його спроможностей, мобілізація ресурсів. Т. Семигіна, О. Столярик наводять приклади інтервенцій соціальної роботи, що ґрунтуються на підході, орієнтованому на сильні сторони клієнта, у реінтеграції ветеранів війни, що складаються з декількох етапів [35, с. 87–93]: 1) етап мобілізації (входження в воєнний контекст) – мобілізація власних ресурсів у кризових умовах, селф-менеджмент; 2) етап завершення військової служби (вихід з воєнного контексту) – прийняття й розуміння змін, що відбулися, з еко-соціальному контексті (техніки усвідомлення); 3) етап повернення та піклування про себе – стабілізація внутрішнього психологічного стану, майндфулнес (подолання тривоги самотужки), прийняття безпековості середовища та зниження локусу контролю за життєвими подіями; 4) етап розвитку та побудови підтримувальних мереж – ресурсних формальних/неформальних систем, розвиток навичок делегування повноважень; 5) турбота про власне

«я» – підвищення самооцінки, прийняття та любов до власного тіла, пошук ресурсу, розуміння сенсу пережитого досвіду та перспектив майбутнього, зняття стигми; 6) етап рутинності, повернення до діяльності, відновлення активності – прийняття буденності, розвиток мотивації та активності, наснаження.

Висновки та пропозиції. Аналіз наукових праць у 2014 – на початку 2024 роках в Україні дозволив систематизувати концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. Можна виділити 6 етапів розвитку наукової думки щодо застосування вищезазначених концептуальних підходів: 1) з 2014 року домінують психологічний, соціально-психологічний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни; з 2016 р. вже виходять перші посібники з соціально-психологічної підтримки адаптації ветеранів АТО; 2) у 2016–2018 роках починає застосовуватися інституціональний та мультидисциплінарний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни; 3) у 2018–2020 роках використовується системний, інтегративний, конфліктологічний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей; 4) з 2021 року в дослідженнях застосовуються психолого-аксіологічний, комплексний та гендерний підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни; 5) у 2022 році домінують дослідження із соціально-психологічним підходом до реабілітації, адаптації, реінтеграції військовослужбовців/ветеранів російсько-української війни; порівняльним аналізом досвіду соціально-психологічної допомоги дружинам, сім'ям учасників бойових дій в Україні та США; 6) 2023–2024 роки характеризуються публікацією наукових праць із застосуванням концептуального підходу соціальної підтримки ветеранів російсько-української війни та їх сімей у воєнний та повоєнний час і підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта.

У наступних наукових розвідках передбачається проведення порівняльного аналізу з концептуальними підходами до реінтеграції ветеранів у зарубіжних і українських дослідженнях. Подальшого розвитку також потребує понятійно-категоріальний апарат соціальних наук у частині уточнення термінології: професійні військові, які несуть службу в ЗСУ та інших силових структурах; комбатанти, тобто особи, які беруть участь у бойових діях; власне ветерани війни – ті, хто повернувся із зони бойових дій, у тому числі через набуту інвалідність.

Список використаної літератури

1. Луценко Є. Кількість ветеранів та членів сімей загиблих може зрости до 5 млн після війни. Мінветеранів. *Громадське Телебачення*. 2022, 8 трав. URL : <https://hromadske.ua/posts/kilkist-veteraniv-ta-chleniv-simej-zagiblih-mozhe-zrosti-do-5-mln-pislya-vijni-minveteraniv>
2. Магазова А. Самогубства серед військових у зоні АТО та ветеранів – наскільки масштабною є проблема та чи вдається її вирішувати? DW

шукала відповіді на ці питання. *Медіакомпанія DW*. 2018, 27 квіт. URL: <https://p.dw.com/p/2wise>

3. Костюк Б. «Тільки живи»: як врятувати ветерана від суїциду. *Радіо Свобода*. 2019, 4 лип. 2019. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30036757.html>

4. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2015. № 128. С. 29–32. URL : visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2438

5. Васильєва Г. В., Колеснік Н. В. Емоційні та поведінкові порушення внаслідок ПТСР. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 30. С. 65–69. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.10>

6. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 230–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_124_61

7. Шумейко А. П. Види реадaptaції і психореабілітації учасників бойових дій. *Проблеми екстремальної і кризової психології*. 2017. № 21. С. 220–229. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol21/shumeyko%20a.pdf>

8. Лукашенко М. Актуальні напрями психосоціальної роботи з учасниками бойових дій: зарубіжний досвід. *Юридична психологія*. 2018. № 2(23). С. 48–58. URL : <https://psychped.naiua.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/888/892>

9. Горбунова В. В., Карачевський А. Б., Климчук В. О., Неллюх Г. С., Романчук О. І. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО : посіб. для ведучих груп. Львів : Інститут психічного здоров'я Українського католицького університету, 2016. 96 с.

10. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

11. Колесніченко, О. Методика «Оцінки травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців-учасників бойових дій. *Український психологічний журнал*. 2018. № 3(9). С. 78–95. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukpsj_2018_3_8

12. Гульбс, О., Кобець, О. Психологічна реабілітація учасників бойових дій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2021. № 3(47). С. 12–15. DOI : <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.12-15>

13. Смирнова О. П., Орловська О. А. Сімейна адаптація учасника бойових дій в умовах мирного життя. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 27. С. 214–218. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.27.36>

14. Jervis S. Relocation, Gender, and Emotion: A Psycho-Social Perspective on the Experiences of Military Wives. 2019. 240 с. DOI: 10.4324/9780429479533

15. Васильєва Г. В., Колеснік Н. В. Емоційні та поведінкові порушення внаслідок ПТСР. *Габітус : науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 30. С. 65–69. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.10>

16. Міщик Л. І., Шиман Д. Л. Стратегії соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій у сучасних українських реаліях. *Габітус : науковий*

журнал з соціології та психології. 2020. Вип. 18. Том 1. 28–32. С. 155–160. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.1.4>

17. Бессараба О. Ю. Соціально-психологічна корекція дезадаптованості ветеранів АТО/ООС. *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. 2021. Вип. 29. С. 141–146. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.24>

18. Харченко О., Мраморнова О. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Сер. : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, 33 теорія, методи*. 2016. Т. 37. С. 115–124.

19. Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві. *Вісник НГУУ «КП»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Вип. 1/2(29–30) С. 30–38.

20. Дідик Н. Ф. Соціально-психологічна підтримка членів родин військовослужбовців як чинник впливу на морально-психологічний стан бійця під час виконання завдань у зоні АТО. *Український психологічний журнал*. 2018. С. 41–57.

21. Абрамов Є. В. Адаптація військовослужбовців, звільнених в запас як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2(22). С. 259–265.

22. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : автореф. ... д. пед. н. 13.00.05 / Тернопіль. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2019. 42 с.

23. Назаренко І. І., Якимець В. М., Печиборщ В. П., Слабкий Г. О., Іванов В. І., Поліщук А. О. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури). *Україна. Здоров'я нації*. 2019. № 1. С. 48–58.

24. Semigina, T., Kachmaryk, A., & Karagodina, O. Analysing Social Needs of the Ukrainian Ex-Combatants: Looking on the Lived Experience. *Trajectoria Nauki= Path of Science*. 2021. Vol. 7. № 6. С. 3001–3011. DOI : <http://dx.doi.org/10.22178/pos.71-4>

25. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія / за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

26. Вікторова Л. Інноваційні технології соціальної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок бойових дій. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. № 3. С. 88–96.

27. Faidiuk, O., & Liakh, T. Comparative Analysis of Social Services Provided to Female Combatants and Veterans in Ukraine and Abroad. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2021. № 3. С. 243–253. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6382>

28. Попелюшко Р. П. Психолого-аксіологічні засади реабілітації комбатантів при віддалених наслідках стресогенних впливів : автореф. дис. ... док. псих. наук, 19.00.04. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. 2021. 45 с. URL : http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/avtoreferat_popelushko_r.p._1630333998.pdf

29. Логвінова О., Рассказова О. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на Сході України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2(7). С. 61–72.

30. Шинкарьова Л. В. Досвід соціально-психологічної допомоги дружинам учасників бойових дій у США та в Україні. *Дніпровський науковий часопис*

публічного управління, психології, права. *Сер. Психологія*. Вип. 3. 2022. 5.3. С. 252–257. DOI : <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.43>

31. Приб Г. А., Берега Л. Є., Раєвська Я. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців/ветеранів: проблематика вивчення. *Габітус* : науковий журнал з соціології та психології. 2022. Вип. 35. С. 159–163.

32. Street T., Lewin A., Woodall K., Cruz-Cano R., Thoma M., Stander V. A. Gender differences in marital and military predictors of servicemember career satisfaction. *Family Relations*. 2022. № 71(4). С. 1515–1537. DOI : <https://doi.org/10.1111/fare.12697>

33. Williams J., Yates S. Connor J. Creating a new pathway for change in the military using gender as process. *Gender, work&organization*. 2024. Vol. 31, issue1, January. Pp. 211–226. DOI : <https://doi.org/10.1111/gwao.13049>

34. Слозанська Г., Горішна Н., Бибик Д., Криницька І. Соціальна підтримка ветеранів/ветеранок російсько-української війни та їх сімей у воєнний та повоєнний час. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No 1. Pp. 47–62. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.5

35. Семигіна Т., Столярик О. Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи : посіб. Таллінн : Teadmus, 2024. 257 с.

Sychova V. V., Vakulenko S. M. Conceptual approaches to reintegration veterans of the Russian-Ukrainian war and their families

For the first time in the Ukrainian scientific literature, the article systematizes conceptual approaches to the reintegration of veterans and their families, represented in research from 2014 to the beginning of 2024. The methods of analysis and synthesis were used to study conceptual approaches to the reintegration of war veterans, servicemen, combatants, and members of their families; methods of comparative and systematic analysis, which made it possible to substantiate the similarities and differences in the application of conceptual approaches to the reintegration of veterans abroad and Ukrainian scientists; a modeling method that contributed to the construction of logical structures and scientific abstractions.

Based on the analysis of the publications of domestic and foreign scientists, the authors proposed and characterized six stages of the development of scientific opinion regarding the application of conceptual approaches to the reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war. It was found that from 2014 to 2020, researchers used psychological, socio-psychological, sociological, institutional, multidisciplinary, systemic, integrative, and conflict approaches to the reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war and their families. Since 2021, synchronization with European trends has been observed in Ukrainian research: the application of psychological and axiological, complex and gender approaches to the reintegration of war veterans. Since the beginning of the large-scale Russian aggression against Ukraine, since 2022, there has been not only a dominance of research with a socio-psychological approach to the rehabilitation, adaptation, reintegration of servicemen/veterans of the Russian-Ukrainian war, but also an increase in interest in the comparative analysis of the relevant experience of Ukraine and the United States. The period 2023-early 2024 is characterized by a change in the scientific paradigm: there is a transition from a “deficit approach” to a conceptual approach of social support for war veterans and their families in wartime and postwar times and an approach focused on client strengths.

Key words: *conceptual approaches, scientific research, reintegration, rehabilitation, adaptation, war veterans, military personnel, combatants, families, Russian-Ukrainian war.*